

POLEMIKI I SPRAWOZDANIE

SKARBY KULTURY CUCUTENI W PAŃSTWOWYM MUZEUM ARCHEOLOGICZNYM W WARSZAWIE. UWAGI NA MARGINESIE PRZEJAWÓW ZJAWISKA REANIMACJI POLSKICH ZAINTERESOWAŃ POZNAWCZYCH WSPÓLNOTĄ KULTUROWĄ CUCUTENI-TRYPOLIE

TREASURES OF CUCUTENI CULTURE IN THE WARSAW NATIONAL ARCHEOLOGICAL MUSEUM. REMARKS ON THE MARGINS OF THE PHENOMENON OF RESUSCITATION OF POLISH RESEARCH INTERESTS IN THE CUCUTENI-TRIPOLYE CULTURAL COMPLEX

ABSTRACT. This paper concerns the exhibition „The art and religion in the Stone Age – the Cucuteni culture” and the history of Polish research of the Cucuteni-Tripolye culture.

W Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, od 16 września 2009 do 14 stycznia 2010 r. prezentowana była wystawa pt. „Sztuka i religia epoki kamienia – kultura Cucuteni”. Towarzyszyła jej obszerna publikacja, zawierająca oprócz katalogu eksponowanych zabytków również opis najbardziej wartościowych poznawczo stanowisk¹. Jest ona wynikiem współpracy z Kompleksem Muzealnym Bukowina w Suczawie – głównym organizatorem wystawy ze strony rumuńskiej. Ekspozycji ze swych zbiorów użyczyły ponadto: Instytut Archeologii w Jassach, Kompleks Muzealny Neamț w Piatra Neamț, Kompleks Muzealny Moldova w Jassach, Wojewódzkie Muzeum Historyczne w Botoszanach, Wojewódzkie Muzeum Ștefan cel Mare w Vaslui, Kompleks Muzealny Iulian Antonescu w Bakowie, Uniwersytet Al. I. Cuza w Jassach i Uniwersytet Ștefan cel Mare w Suczawie. Patronat honorowy nad wystawą objęli: Ambasador

---

¹ Kultura Cucuteni 2009.

Republiki Rumunii w Polsce Gheorghe Predescu oraz Marszałek Województwa Mazowieckiego Adam Struzik. Kuratorem wystawy z ramienia PMA była Barbara Sałacińska. Projekt został sfinansowany przez Rumuńskie Ministerstwo Kultury Wyznań i Dziedzictwa Narodowego, ponieważ wiele przedmiotów należących do kultury Cucuteni zostało uznanych za skarby narodowe ze względu na ich wysoką wartość historyczną i artystyczną unikatowość. Zabytki prezentowane w ramach tej ekspozycji można było oglądać w Polsce już po raz drugi – poprzednio w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu w 2008 r. Zainteresowanie ekspozycją bytomską i otwartość na kolejne inicjatywy ze strony rumuńskiej skłoniły przedstawicieli PMA do wystawienia tego zbioru w Warszawie.

Omawiana ekspozycja skłania do przypomnienia polskiego wkładu w badania kultury trypolskiej, która wraz z kulturą Cucuteni tworzy tzw. wspólnotę kulturową Cucuteni-Trypolie – czy też jak uważają niektórzy badacze – cywilizację, co odzwierciedlone zostało m.in. w tytule najobszerniejszej z dotychczasowych publikacji poświęconych tejże wspólnotie, skądinąd publikacji bardzo wartościowej². W ostatnich latach kilkakrotnie podejmowano już próby nakreślenia polsko-ukraińskich związków w dziedzinie archeologii, stąd też ograniczę się jedynie do krótkiego zarysu problematyki dotyczącej kultury Cucuteni-Trypolie³. Historia polskiego zainteresowania zabytkami należącymi do tej kultury sięga początków XIX w., większą ciekawość kolekcjonerów i badaczy budziły jednak starożytności słowiańskie. Tereny ówczesnej Galicji Wschodniej, bogate w pozostałości z minionych wieków, przyciągały najlepszych polskich archeologów, takich jak hr. Adam Honory Kirkor, Gotfryd Ossowski, Izidor Kopernicki czy Włodzimierz Demetrykiewicz. Badania prowadzono m.in. na stanowisku Bilcze-Złote, odkrytym w 1884 r. w majątku księcia Leona Sapiehy oraz w położonej niedaleko jaskini Wer-teba⁴. Zbiory z tych wykopalisk znajdują się w Muzeum Archeologicznym w Krakowie⁵.

Najwybitniejszym badaczem kultury trypolskiej, zajmującym się z powodzeniem również archeologią klasyczną, w początkach XX w. był Karol Hadaczek (1873–1914), profesor (od 1905 r.) Uniwersytetu Lwowskiego, przedstawiciel szkoły kulturowo-historycznej w archeologii. W latach 1908–1912 prowadził badania wykopaliskowe na stanowisku w Koszyłowcach; zastosował on nowatorską metodę podziału obszaru stanowiska na kwadraty, które kolejno badano⁶. Owocem tychże wykopalisk była wydana dwa lata po ich zakończeniu monografia stanowiska. Opierając się na podobieństwach w ornamentacji ceramiki, K. Hadaczek określał w niej związki badanej kultury z cywilizacją egejską, a w szczególności z terenami Tesalii⁷.

² *Енциклопедія* 2004, т. 1, т. 2; zob. też *Відейко* 2003.

³ *Videiko* 1999; *Lech, Partyka* 2001; *Lech* 2006.

⁴ *Lech* 2006, s. 19–25.

⁵ *Енциклопедія* 2004, т. 2, s. 52, 53, 83–85; *Trela* 2001; *Kadrow, Sokchackij, Tkaczuk, Trela* 2003.

⁶ *Lech* 2006, s. 27 n.

⁷ *Hadaczek* 1914.

Równocześnie z badaniami K. Hadaczka wykopaliska na stanowiskach kultury Cucuteni-Trypolie prowadził inny polski archeolog – Marian Himner (1887–1916)⁸. Przyniosły one m.in. sensacyjne znalezisko glinianego modelu domostwa z Popudni, prezentującego ze szczegółami wyposażenie jego wnętrza. M. Himner wiązał odkrywane stanowiska z cywilizacją przedmykeńską. Praca, w której przedstawił wyniki swych badań, została jednak opublikowana dopiero wiele lat po jego śmierci⁹. Materiały pochodzące z wykopalisk M. Himnera weszły w skład kolekcji Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Kultura Cucuteni-Trypolie była również przedmiotem zainteresowania ze strony Leona Kozłowskiego (1892–1944), który po I wojnie światowej objął katedrę prehistorii na Uniwersytecie Lwowskim. W 1923 r. przeprowadził badania na wspomnianym już stanowisku Koszyłowce; gościnny udział wziął w nich V. G. Childe¹⁰. Do badanych przez L. Kozłowskiego stanowisk należą również Buczac i Niezwisko. Osobną publikację poświęcił budownictwu kultury Cucuteni-Trypolie (zwanej przez niego wciąż jeszcze kulturą ceramiki malowanej, mimo wprowadzenia przez W. Chwojkę nazwy „kultura trypolska”, a także „kultura Cucuteni” przez badaczy rumuńskich jeszcze pod koniec XIX w.). W pracy tej wydzielił trzy typy domostw i stworzył ich pierwszą graficzną rekonstrukcję na podstawie badań płaszczadek¹¹.

Stanowisko w Koszyłowcach „miało szczęście” do polskich archeologów – w 1925 r. wykopaliska prowadził na nim twórca poznańskiej szkoły archeologii – Józef Kostrzewski (1885–1969), który odkrył tam trzy domostwa. W tym samym roku pracował jeszcze na dwóch stanowiskach – w Chomiakówce i Białym Potoku. Wypada podkreślić, że w całym dorobku naukowym J. Kostrzewskiego był to projekt najbardziej ukierunkowany „na wschód”¹². Materiały z ukraińskich wykopalisk J. Kostrzewskiego znalazły się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu i mimo upływu lat nadal nie doczekały się opracowania.

Kontynuatorem koncepcji K. Hadaczka i M. Himnera dotyczącej związków kultury Cucuteni-Trypolie z cywilizacją egejską stał się Kazimierz Majewski (1903–1981), przed II wojną światową doktor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, po wojnie zaś organizator Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk i profesor Uniwersytetów Warszawskiego i Wrocławskiego. Był autorem „Studiów nad kulturą Trypilską”, prac poświęconych glinianym modelom domostw z kultury trypolskiej, figuralnej plastyce cykladzkiej oraz trypolskiej. Opublikował również materiały ze zbiorów Muzeum we Lwowie i opracował chronologię dla terenów w górnym biegu Dniestru i Prutu. Był to ostatni z wykładawców Uniwersytetu, którzy w powojennej Polsce zajmowali się tematyką trypolską¹³.

⁸ Енциклопедія 2004, т. 2, s. 117.

⁹ Himner 1933.

¹⁰ Lech 2006, s. 38; Енциклопедія 2004, т. 2, s. 228, 592.

¹¹ Kozłowski 1930.

¹² Косько 1998, s. 14 n.

¹³ Lech 2006, s. 42–43, 50; Енциклопедія 2004, т. 2, s. 312 n.

Do końca lat 70. XX w. panowała stagnacja w polskim nurcie badań kultury Cucuteni-Trypolie. W tym świetle wyjątkowym wydarzeniem była wystawa „Sztuka neolitu Środkowej Europy” zorganizowana w 1979 r. przez Muzeum Archeologiczne w Krakowie, w dużej mierze dzięki wysiłkom dr Ewy Rook (1930–1999), pracującej nad uporządkowaniem kolekcji z Bilcza Złotego¹⁴. Zwieńczeniem prac, prowadzonych przy współudziale archeologów ukraińskich, stała się publikacja materiałów oraz ekspozycja „Zbiór wykopalisk z Bilcza Złotego im. XX Leona i Teresy Sapiehów”, zaprezentowana w krakowskim Muzeum w 2001 r.¹⁵

W latach 80. nastąpiło ożywienie zainteresowania problematyką trypolską, zwiastujące pojawienie się nowego programu badań. Ukazały się wtedy publikacje otwierające zupełnie odmienne od dotychczasowych horyzonty poznawcze. Rozpatrywano w nich nie tylko kwestię „importów” ceramicznych ze wspólnoty Cucuteni-Trypolie znajdujących na stanowiskach kultury pucharów lejkowatych (KPL) i amfor kulistych (KAK), lecz także akcentowano jej wpływ na ugrupowania „niżowe” w postaci adaptacji pakietu wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych (m.in. recepcję trypolskich cech technologicznych i stylistycznych w wytwórczości tych społeczeństw)¹⁶. Szerzej relacje między tymi społecznościami omawiała pierwsza od lat polska monografia poświęcona osadnictwu trypolskiemu¹⁷. Z czasem rozwinęto teorię, według której kontakty pomiędzy kulturą Cucuteni-Trypolie a KPL oraz KAK miały sprzyjać (czy wręcz powodować) eneolityzacji tych ostatnich (tzw. trypolienizacja)¹⁸.

Początek lat 90. przyniósł w środowisku poznańskim powrót do koncepcji współpracy naukowej archeologów polskich i ukraińskich (a w perspektywie także z innych państw nadbałtyckich i nadczarnomorskich) w badaniach nad związkami kulturowymi społeczeństw dorzeczy Odry, Wisły i Dniepru; uprzednio zarzuconej z powodu braku poparcia ze strony rządowej, niedostrzegającej możliwości współpracy pomiędzy polską jednostką uniwersytecką, a ukraińską Narodową Akademią Nauk (NAN)¹⁹. Umowa podpisana między Instytutem Archeologii NAN Ukrainy w Kijowie a Uniwersytetem w Poznaniu w 1992 r. zaowocowała serią Baltic-Pontic Studies (obecnie liczącą 14 tomów), w ramach której niejednokrotnie poruszano problematykę kultury Cucuteni-Trypolie²⁰.

Warto nadmienić, że w 2005 r. w Muzeum w Stalowej Woli odbyła się jeszcze jedna ekspozycja, podczas której pokazano materiały pochodzące m.in. z Bilcza Złotego oraz z okolic Kijowa, wypożyczone w tym celu przez Lwowskie Muzeum Historyczne.

¹⁴ Zaitz 2001; Енциклопедія 2004, т. 2, s. 454–455.

¹⁵ Rook, Trela 2001; Trela 2001; Kadrow, Sokchackij, Tkaczuk, Trela 2003.

¹⁶ Koško 1981; 1985; Jastrzębski 1985.

¹⁷ Jastrzębski 1989.

¹⁸ Koško 1981; por. Koško, Langer, Szmyt 1999.

¹⁹ Koško 2001, s. 441.

²⁰ Tej tematyce w całości poświęcono tom 9 serii: A. Koško (red.), *The Western Border Area of the Tripolye Culture*.

Otwarcie wystawy towarzyszyła międzynarodowa sesja naukowa poświęcona zagadnieniom kultury Cucuteni-Trypolie. Przy tej okazji wydano katalog w językach polskim i ukraińskim, w którym oprócz fotografii wystawionych artefaktów zamieszczono referaty z sesji, autorstwa m.in. Vitaliia Konopli i Elżbiety Treli²¹. Do wspomnianej już koncepcji „trypolienizacji”, jako ważnego faktora rozwoju kulturowego społeczeństw środkowoeuropejskiego eneolitu, odnosi się wystąpienie Sławomira Kadrowa, dotyczące związków tychże ugrupowań z kulturą trypolską²². Wystawa „Sztuka i religia epoki kamienia – kultura Cucuteni” wpisuje się zatem (wraz ekspozycją „Ukraina światu. Skarby Ukrainy z kolekcji PŁATAR”, od nazwisk kolekcjonerów Siergieja Płatanowa i Siergieja Taruty, o której jeszcze będzie mowa w niniejszym artykule) w nurt prezentacji zabytków wspólnoty kulturowej Cucuteni-Trypolie. Sprzyja ona zatem, w dużej mierze dzięki doskonałej publikacji towarzyszącej, przedstawieniu ram eneolityzacji („trypolienizacji”) ziem polskich.

Wracając jednakże do samej wystawy – otwierała ją tablica zawierająca podstawowe informacje o kulturze Cucuteni-Trypolie, które pozwolę sobie w skrócie przytoczyć. Kultura ta zajmowała znaczne terytorium od łuku Karpat na zachodzie po dorzecze Dniepru na wschodzie. Pierwszy etap jej rozwoju, datowany na 2. poł. VI tysiąclecia p.n.e., jest wydzielany przez badaczy rumuńskich w osobną kulturę – Precucuteni, synchronizowaną z najwcześniejszą fazą kultury trypolskiej – Trypolie A, ostatni zaś w kulturę Horodišta-Foltești, współczesną ostatniej fazie kultury trypolskiej – Trypolie CII. Serie najnowszych datowań, dokonanych metodą radiowęglową, pozwalają określić czas trwania tej wspólnoty kulturowej na lata 5400–2750 p.n.e.²³ Stanowiska znacznie różnią się od siebie wielkością, odkrywane są tak małe, kilkudomowe osady, jak i wielkie założenia o ponad tysiącu domostw, nazywane protomiastami. Zabrakło jednak podkreślenia występowania fenomenu spalania domostw, czy szerzej – całych osiedli, który to zwyczaj praktykowany był przez nosicieli wspólnoty kulturowej Cucuteni-Trypolie i zdecydowanie wyróżniał ją spośród innych ugrupowań eneolitycznych z terenu Bałkanów, basenu dolnego Dunaju i wschodnich stoków Karpat²⁴. Zjawisko to mogło wystąpić również na tych stanowiskach KPL, na których odkryto obiekty typu „płuszczadkowego” (Gródek Nadbużny, Zimne, Leżnica, Inowrocław-Mątwy-5, Bronocice i Annopol)²⁵.

Znakiem rozpoznawczym kultury Cucuteni-Trypolie jest przede wszystkim wysokiej jakości ceramika stołowa, wykonana najczęściej z dobrze oczyszczonej gliny, malowanej czerwoną, białą i czarną farbą w skomplikowane motywy bądź zdobionej rytym ornamentem. Cechuje się ona również wyjątkową różnorodnością form, od dużych naczyń zasobowych po egzemplarze miniaturowe, niemogące pełnić funkcji użytkowych.

²¹ Kultura trypolska 2005.

²² Kadrow 2005.

²³ Kovalyukh, Videiko, Skripkin 1996; Mantu 1998; Енциклопедія 2004, т. 1, s. 85–95.

²⁴ Бурдо 2005, s. 42–46; Harat 2008, s. 61–64.

²⁵ Gumiński 1989, s. 25; Koško 1981, s. 68, 69; Kruk, Milisauskas 1999, s. 146; Papiernik, Rybicka 2002, s. 15–17.

Drugą najbardziej charakterystyczną kategorię artefaktów wykonywanych przez przedstawicieli tej kultury, stanowią antropomorficzne figurki, głównie żeńskie, licznie znajdowane w trakcie wykopalisk. Obie te kategorie znalezisk można było oglądać na omawianej wystawie. Przedstawiono ponad 300 zabytków, w tym około 200 naczyń wszelkich form i rozmiarów, głównie bogato zdobionych malowaniem amfor, dużych naczyń dwustożkowatych, mis oraz pokrywek. Wśród nich wyróżniały się wysokie podstawki pod naczynia, zwane również naczyniami monoklowatymi i binoklowatymi, które składają się z dwóch monokli połączonych dwoma – trzema mostkami. Ich funkcja nie została jak dotąd jednoznacznie wyjaśniona; wśród badaczy panuje powszechna opinia, że są to przedmioty kultu, być może związane ze składaniem ofiar. Interpretuje się je również jako bębny rytualne²⁶. Na wystawie zaprezentowano także naczynia miniaturowe oraz tzw. stoliki – ołtarze, odnoszone również do kategorii przedmiotów kultowych.

Nielicznie reprezentowana wśród wystawianych eksponatów była tzw. ceramika typu Cucuteni C, wyraźnie różniąca się, tak pod względem formy, ornamentyki, jak i cech technologicznych, od starannie wykonanych, malowanych naczyń, zwykle kojarzonych z kulturą Cucuteni-Trypolie. Naczynia te charakteryzują się prostą formą, są najczęściej grubościennie, z domieszką piasku, szamotu lub tłuczonych muszli. W ornamentyce wykorzystywane są elementy plastyczne, w rodzaju uch i nalepów, w tym antropo- i zoomorficznych, oraz elementy ryte, nakłuwane, odciski grzebyka i sznura. Przez ukraińskich badaczy naczynia te zaliczane są do kategorii ceramiki kuchennej, jakkolwiek dopuszczają oni możliwość rytualnego jej wykorzystywania²⁷. Ceramika kuchenna jest mniej podatna na zmiany i jako taka przechowuje długo archaiczne rysy. Tradycje jej wykonywania przez społeczności Cucuteni-Trypolie okazują się mieć wspólne cechy z obserwowanymi w kulturach eneolitu karpacko-naddunajskiego, takich jak Kriş, Hamangia, Tisa, Vinča, Bolgrad-Aldeni czy Lengyel²⁸.

Jak już wspomniano, tytuł wystawy odnosi się do religii i sztuki. W związku z tym może nieco dziwić brak tak charakterystycznej dla wielu kultur neolitycznych i eneolitycznych wytworów (a szczególnie dla kultury Cucuteni-Trypolie), jakimi są modele budowli²⁹. Ich wysoka wartość artystyczna sprawia, że w pełni zasługują one na miano sztuki. Z odkrywanych na terytorium dzisiejszej Rumunii stanowisk tej kultury pochodzi kilka takich znalezisk, m.in. z Poduri, Ghelăieşti i Truseşti³⁰. Większość znanych modeli budowli (ok. 60 egzemplarzy) pochodzi jednak ze wschodniej części obszaru zajmowanego przez wspólnotę kulturową Cucuteni-Trypolie, tj. z kultury trypolskiej. Istnieje wiele koncepcji co do znaczenia tych znalezisk i ich wykorzystania podczas obrzędów,

²⁶ Енциклопедія 2004, т. 2, s. 54, 353, 354.

²⁷ Petrescu-Dîmbovița 1966; Енциклопедія 2004, т. 2, s. 289, 290.

²⁸ Бурдо 2007.

²⁹ Harat 2008, s. 40–60, 80–83.

³⁰ Dumitroaia, Preoteasa, Munteanu, Nicola 2005, s. 79, 115, 128, 129; Бурдо, Відейко 2008.

począwszy od interpretacji wiążących je z obrzędkiem pogrzebowym, poprzez teorie związane z kultem ogniska domowego i słońca, aż po koncepcje odnoszące się do rytuałów wykonywanych w trakcie budowania domu. Wszystkie one zgodne są w jednym punkcie – modele budynków są przedmiotami związanymi z kultem, pełniącymi funkcję magiczną i prezentują część sposobu postrzegania świata przez nosicieli tejże wspólnoty kulturowej³¹. Kilkanaście przykładów modeli budowli kultury Cucuteni-Trypolie można było oglądać ostatnio w ramach ekspozycji „Ukraina świata. Skarby Ukrainy z kolekcji PŁATAR”, prezentowanej w Muzeum Narodowym w Warszawie w 2008 r. Ekspozyty demonstrowane na tej wystawie pochodzą z prywatnej kolekcji muzealnicznej, której początek dali ukraińscy biznesmeni – S. Płatonow i S. Taruta³². Znajdujące się w niej zabytki zostały zgromadzone wskutek funkcjonowania na Ukrainie tzw. czarnej archeologii – bezprawnego niszczenia stanowisk archeologicznych przez osoby poszukujące cennych znalezisk w celu uzyskania korzyści materialnych. Jest to w chwili obecnej jedyna prywatna kolekcja, której właściciele zdecydowali się na wystawienie jej w muzeach i udostępnienie eksponatów archeologom do badań. Niestety, wszystkie pochodzące z niej znaleziska są pozbawione najcenniejszych dla archeologa informacji – nie mają bowiem żadnego kontekstu. Wprawdzie grupa zabytków pochodzących z kultury Cucuteni-Trypolie, prezentowanych przez ukraińskich kolekcjonerów, była skromniejsza liczebnie niemal o połowę, to jednak zdecydowanie przewyższała różnorodnością najnowszą ekspozycję³³.

Jednymi z najcenniejszych eksponatów prezentowanych na wystawie były antropomorficzne figurki, najczęściej kobiece; można było obejrzeć również rzadziej występujące figurki męskie oraz postacie androginiczne, łączące cechy żeńskie z męskimi. Szczególnie interesujące są dwa zespoły przedmiotów kultu: tzw. *Święta rodzina* ze stanowiska Poduri – Dealul Ghindaru oraz skarb z Isaiia. *Święta rodzina* składa się z 7 kobiecych statuetek różnej wielkości, przedstawionych w pozycji siedzącej. Statuetki zdobione są nacięciami uwypuklającymi cechy płci. Jedna z figurek siedzi na tronie o karbowanych krawędziach. Ponadto w skład tego zespołu wchodzi miniaturowe naczynie oraz gliniany paciorek³⁴. Skarb ze stanowiska Isaiia odkryty został w budynku – sanktuarium; interpretuje się go jako własność czarownika. Zbiór ten złożony jest z 21 żeńskich statuetek różnych rozmiarów, ornamentowanych nacięciami i nakłuciami, zapewne pierwotnie wypełnionymi białą pastą, 13 miniaturowych tronów, 21 glinianych stożków, 63 glinianych kulek, z których 21 przekłuto tylko częściowo, pozostałe zaś całkowicie oraz 1 przedmiotu w kształcie trójkąta, również wykonanego z gliny³⁵. Na

³¹ Сєhak 1933, s. 231; Пасєк 1949, s. 121–126; Бибиков 1953, s. 203, 204; Мовша 1964, s. 101; Рыбаков 1981, s. 161–164, 175–178; Бурдо 2005, s. 135, 136.

³² Ukraina świata 2008.

³³ Wystawa „Ukraina świata” prezentowała zabytki z kilku epok, począwszy od eneolitu, a na średniowieczu skończywszy. Kolekcja materiałów kultury trypolskiej liczyła ok. 150 eksponatów.

³⁴ Kultura Cucuteni 2009, s. 113.

³⁵ Kultura Cucuteni 2009, s. 112.

wystawie prezentowane było również znalezisko kultowe ze stanowiska Dumești – Între Pâraie, w którego skład wchodziły tak figurki kobiece, jak i męskie, wykonane wyraźnie według jednego schematu. Statuetki żeńskie na całej powierzchni pokryte są ornamentem rytym, wypełnionym białą pastą, na męskich zaś zaznaczono pas przecinający pierś i opasujący biodra. Wszystkie te artefakty są bardzo podobnych rozmiarów³⁶.

Wśród prezentowanych zbiorów znalazły się również przedstawienia zwierząt, zarówno w postaci fragmentów naczyń, jak i plastyki figuralnej. Ludność wspólnoty kulturowej Cucuteni-Trypolie najczęściej przedstawiała postać byka lub tura, spotykane są ponadto wyobrażenia świń, psów, niedźwiedzi oraz ptaków. Na naczyniach zasobowych i misach malowano lub ryto także obraz węża. Jednym z bardziej rozpoznawalnych motywów zdobniczych jest wizerunek dwóch węży zwiniętych wokół siebie na podobieństwo symbolu *yin-yang*³⁷.

Koncepcja organizacji przestrzeni ekspozycji podporządkowana była, jak się wydaje, przede wszystkim optymalnemu przedstawieniu zabytków odbiorcy niezajmującemu się zawodowo archeologią. Stąd też obiekty rozmieszczono, opierając się na zewnętrznym podobieństwie, nie zaś według kryterium funkcjonalnego czy chronologicznego. Przestrzeń wystawy otwierała grupa dużych, efektownie malowanych naczyń. Podobny, lecz nieco bardziej zróżnicowany zbiór zamykał ekspozycję w przeciwległym końcu sali. W centrum znajdowały się gabloty, mieszczące wspomniany już skarb z Isaiia, *Świętą rodzinę* oraz wyroby z krzemienia, kości i miedzi. Po bokach sali rozmieszczone zostały pozostałe naczynia, w tym miniaturowe, oraz statuetki zoomorficzne. Prezentowane artefakty pozbawione były zwykłego na innych wystawach opisu, oznaczono je jedynie numerem, odsyłającym do katalogu. Widzom mniej zaciekawionym archeologią pozwalało to skoncentrować się na podziwianiu piękna eksponowanych przedmiotów. Dla osób zainteresowanych bliższymi informacjami o oglądanych zabytkach przygotowano katalog zawierający, obok kolorowej fotografii, szczegółowy opis każdego artefaktu w językach polskim i angielskim, wraz z jego chronologią i miejscem odkrycia. Zawiera on również nazwę jednostki wypożyczającej zabytek, łącznie z numerem inwentarza, a także podaje podstawową literaturę na temat danego znaleziska. Stanowi on bardzo wartościową, profesjonalną publikację, godną uwagi każdego badacza zajmującego się neolitem i eneolitem. Wystawie towarzyszyła rumuńska muzyka ludowa oraz pokaz fotografii z Rumunii, wyświetlany na dużym ekranie w centralnej części sali. Dla dzieci i młodzieży szkolnej organizatorzy przewidzieli możliwość wzięcia udziału w lekcji muzealnej, w trakcie której odtwarzano technikę wykonania i zdobienia glinianych statuetek.

Ekspozycja ta z pewnością przyczyniła się do popularyzacji wiedzy na temat kultury Cucuteni-Trypolie. W wymiarze zaś naukowym sprzyjała zrozumieniu ram eneolityzacji („trypolienizacji”) ziem polskich. Należy mieć nadzieję, że inicjatywa przedstawiania

³⁶ Kultura Cucuteni 2009, s. 119–125.

³⁷ Бурдо 2005, s. 202–218.

w Polsce zabytków tej wyjątkowej kultury będzie kontynuowana, jak również, że doczekamy się prezentacji i opracowania materiałów przechowywanych w poznańskim Muzeum Archeologicznym³⁸.

BIBLIOGRAFIA

- Cehak H.
1933 *Plastyka eneolitycznej kultury ceramiki malowanej w Polsce*, „Światowit”, t. 14, s. 164–252.
- Dumitroaia G., Preoteasa C., Munteanu R., Nicola D.
2005 *Primul muzeu Cucuteni din România*, (w:) *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XV*, Piatra Neamt.
- Gumiński W.
1989 *Gródek Nadbużny. Osada kultury pucharów lejkowatych*, Wrocław.
- Hadaczek K.
1914 *Osada przemysłowa w Koszylówcach z epoki eneolitu: Studia do początków cywilizacji w południowo-wschodniej Europie*, Lwów.
- Harat K.
2008 *Domostwa ludności kultury trypolskiej (maszynopis pracy magisterskiej w bibliotece Instytutu Prahistorii UAM)*, Poznań.
- Himner M.
1933 *Étude sur la civilisation prémyceniene dans le bassin de la Mer Noire après des fouilles personnelles*, „Światowit”, t. 14, s. 26–163.
- Jastrzębski S.
1985 *Imports of the Trypole culture pottery in south-eastern group of the Funnel Beaker culture*, (w:) *Memoires Archeologiques*, red. A. Kokowski, Lublin, s. 71–92.
1989 *Kultura Cucuteni-Trypolie i jej osadnictwo na Wyżynie Wołyńskiej*, Lublin.
- Kadrow S.
2005 *Związki kultury trypolskiej z kulturami Środkowej i Południowo-Wschodniej Europy – wybrane zagadnienia*, (w:) *Kultura trypolska – wybrane problemy*, Stalowa Wola, s. 7–31.
- Kadrow S., Sokchackij M., Tkaczuk T., Trela E.
2003 *Sprawozdanie ze studiów i wyniki analiz materiałów zabytkowych kultury trypolskiej z Bilcza Złotego znajdujących się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, „Materiały Archeologiczne”, t. XXXIV, s. 53–143.
- Kośko A.
1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych. Grupa mątewska*, Poznań.
1985 *On the research of the beginnings of the parallel developmental ties of the cultural system of the boundary of the Eastern and Western Europe*, (w:) *Memoires Archeologiques*, red. A. Kokowski, Lublin, s. 37–49.
2001 *Zarys historii i perspektyw rozwoju „poznańsko-kijowskiego” programu studiów nad prehistorią bałtycko-pontyjskiego międzymorza*, (w:) *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*, red. J. Lech, J. Partyka, Ojców, s. 441–446.
- Kośko A., Langer J.J., Szmyt M.
1999 *Painted pottery as a symptom of Tripolye ‘influence’ in the circle of neolit hic Vistula cultures*, „Baltic-Pontic Studies”, vol. 9, 282–288.

³⁸ W momencie oddawania niniejszej recenzji do druku materiały te nie były jeszcze opracowane. Obecnie przygotowana jest ich publikacja w ramach serii „Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnaniensis”.

- Kovalyukh N.N., Videiko M.Yu., Skripkin V.
1996 *The absolute chronology of the Sofievka – type cemeteries*, „Baltic-Pontic Studies”, vol. 3, s. 135–140.
- Kozłowski L.
1930 *Budowle kultury ceramiki malowanej w świetle badań przeprowadzonych w Koszylowcach, Niezwiszkach i Buczaczu*, Lwów.
- Kruk J., Milisauskas S.
1999 *Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu*, Kraków.
Kultura Cucuteni
2009 *Kultura Cucuteni. Sztuka i religia (katalog wystawy)*, Suceava.
Kultura trypolska
2005 *Kultura trypolska. Katalog wystawy*, red. M. Kuraś, Stalowa Wola.
- Lech J.
2006 *Z badań polsko-ukraińskich związków w dziedzinie archeologii do II wojny światowej*, „Przegląd Archeologiczny”, vol. 54, s. 5–59.
- Lech J., Partyka J. (red.)
2001 *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*, Ojców.
- Mantu C.-M.
1998 *Cultura Cucuteni: evoluție, cronologie, legături*, Piatra Neamț; Muzeul de Istorie Piatra Neamț.
- Papiernik P., Rybicka M.
2002 *Annapol. Osada kultury pucharów lejkowatych na Pojezierzu Gostynińskim*, Łódź.
- Petrescu-Dîmbovița M.
1966 *Cucuteni*, București.
- Rook E., Trela E.
2001 *Stanowiska kultury trypolskiej w Biloczu Złotym w dawnym powiecie Borszczów, w świetle zbiorów krakowskich*, (w:) *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*, red. J. Lech, J. Partyka, Ojców, s. 203–206.
- Trela E.
2001 *Kolekcje zabytków kultury trypolskiej w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, „Materiały Archeologiczne”, t. XXXII, s. 53–67.
- Ukraina świata*
2008 *Ukraina Świata. Skarby Ukrainy z kolekcji „PLATAR”*, Kijów.
- Zaitz M.
2001 *Pamięci Ewy Rook (1930–1999)*, (w:) *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*, red. J. Lech, J. Partyka, Ojców, s. 307–320.
- Биби́ков С. Н.
1953 *Раннетрипольское поселение Лука – Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы*, „Материалы и исследования по археологии СССР” № 38.
- Бурдо Н. Б.
2005 *Сакральний світ трипільської цивілізації*, Київ.
2007 *Спільні керамічні традиції культур Карпатско-дунайського регіону доби раннього енеоліту*, (w:) *Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, Łańcut (26–28 X 2005 r.)*, red. L. Bakalarska, Warszawa, s. 270–288.
- Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю.
2008 *Трипільська культура. Спогади про золотий вік*, Харків.

- Відейко М. Ю.
2003 *Трипільська цивілізація*, Київ.
Енциклопедія
2004 *Енциклопедія трипільської цивілізації*, т. 1–2, Київ.
- Косько О.
1998 *Кошиловецька тема у науковій програмі Юзефа Костшевського*, (w:) *Трипільське поселення Кошилівці-Обоз: Наукові матеріали Міжнародної археологічної конференції*, Заліщики.
- Мовша Т. Г.
1964 *О некоторых моделях жилищ трипольской культуры*, (w:) *Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея за 1962 г.*, с. 95 – Одесса.
- Пассек Т. С.
1949 *Периодизация поселений трипольской культуры (III–II тысячелетия до н.э.)*, „Материалы и исследования по археологии СССР” №10.
- Рыбаков Б. А.
1981 *Язычество древних славян*, Москва.

TREASURES OF CUCUTENI CULTURE IN THE WARSAW NATIONAL
ARCHEOLOGICAL MUSEUM. REMARKS ON THE MARGINS OF THE PHENOMENON
OF RESUSCITATION OF POLISH RESEARCH INTERESTS
IN THE CUCUTENI-TRIPOLYE CULTURAL COMPLEX

S u m m a r y

The paper discusses a history of Polish interests of the Cucuteni-Tripolye communities from its beginnings at the end of the 19th century to the latest studies of the 21st century. An excuse to write this paper was the exhibition „The art and religion in the Stone Age – the Cucuteni culture” presented in the Warsaw National Archaeological Museum from the 16th of September 2009 until the 14th of January 2010. The exhibition contains more than 300 artifacts (clay vessels, anthropomorphic and zoomorphic figurines, cult objects, etc.) from the Romanian part of the Cucuteni-Tripolye community.

Karolina Harat

Instytut Prahistorii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Poland